

O'ZBEKISTONDA UCHRAYDIGAN DORIVOR O'SIMLIKLAR TAHLILI

Nasirova Shohida

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonda uchraydigan Dorivor Shalfey o'simligining geografik tarqalishi, botanik tavsifi, kimyoviy tarkibi va xalq tabobatida ishlatilishi to'g'risida fikrlar yozilgan va Shalfey o'simligining yallig'lanishga qarshi va antiseptik hususiyatlari keng yoritilgan. Shalfey o'simligining kimyoviy tarkibidagi Salvin tabiiy antibiotikiga e'tibor qaratilgan.*

Abstract: *The article discusses the geographical distribution, botanical description, chemical composition, and traditional medicinal uses of the Medicinal Sage plant in Uzbekistan, as well as its anti-inflammatory and antiseptic properties. Attention is paid to the natural antibiotic Salvin in the chemical composition of the Sage plant.*

Аннотация: *В этой статье описаны географическое распространение, ботаническое описание, химический состав и использование в народной медицине растения Доривор Шалфея, которое произрастает в Узбекистане, а также широко описаны его противовоспалительные и антисептические свойства. Особое внимание уделено натуральному антибиотику Сальвину, содержащемуся в химическом составе растения.*

Kalit so'zlar: *Dorivor Shalfey, efir moylari, yallig'lanish, hid beruvchi, oshlovchi moddalar.*

Key words: *Medicinal Sage, essential oils, inflammation, fragrance, stimulants.*

Ключевые слова: *Шалфей лекарственный, эфирные масла, воспаление, ароматизаторы, стимуляторы.*

Botanik tavsifi: Dorivor mavrak yasnotkadoshlar — Lamiaceae oilasiga kiradi. Ko'p yillik, bo'yi 20—50 sm ga yetadigan yarim buta o'simlik. Poyasi ko'p sonli, shoxlangan, serbarg, to'rt qirrali, pastki qismi biroz yog'ochlangan bo'ladi. Bargi oddiy, uzun bandli, poyaning eng yuqori qismidagilari bandsiz bo'lib, poyada qarama-qarshi o'rnashadi. Gullari qisqa bandli, mayda, poya va shoxlarining yuqori qismida boshhoqsimon doira shaklidagi soxta to'pgul hosil qiladi. Guli qiyshiq, gulkosachasi ikki labli, sertuk, gultojsi ikki labli, ko'k binafsha rangda, otaligi ikkita, onalik tuguni to'rt bo'lakli, yuqoriga joylashgan. Mevasi 4 ta yong'oqchadan tashkil topgan. Iyun-iyul oylarida gullaydi. O'rta yer dengiz bo'yidagi davlatlarda Moldova, Ukraina, Krasnodarda, Qrim va O'zbekistonda o'stiriladi. Mavrak barglari bir yilda gullagandan boshlab uch marta qo'l bilan terib olinadi. Birinchi va ikkinchi terimda faqat poyaning pastki qismidagi barglar olinadi. Uchinchi terimda sentabr oyida esa poyadagi hamma barglar va poyaning yuqori qismi — uchi yig'ib olinib, cherdaklarda yoki havo quritkichlarda quritiladi. 1-rasm

Dorivor marvak

Kimyoviy tarkibi. O'simlikning barcha organlarida efir moyi bo'ladi. Barg tarkibida 0.5—2,5 foiz ellr moyi, alkaloidlar, oshlovchi moddalar, flavonoidlar, ursol va oleanol kislotalar hamda boshqa birikmalar bor. Maydalangan shalfey vitamin va minerallarga boy: A vitamini - 32,8%, beta-karotin - 69,7%, B1 vitamini - 50,3%, B2 vitamini - 18,7%, B6 vitamini - 134,5%, B9 vitamini - 68,5%, S vitamini - 36%, E vitamini - 49,9%, K vitamini - 1428,8%, PP vitamini - 28,6%, kaliy - 42,8%, kaliy - 165 ,2%, magniy - 107%, fosfor - 11,4%, temir - 156,2%, marganets. - 156,7%, mis - 75,7%, rux - 39,2%.

O'simlikning barcha qismlarida efir moyi mavjud bo'lib, barglardagi miqdori 1,3-2,5% ni tashkil qiladi. Efir moyi D-a-pinen, sineol (taxminan 15%), a- va b-tujon, D-borneol va D-kamforadan iborat. Barglarda alkaloidlar, flavonoidlar, taninlar, oleanolik va ursolik kislotalar ham topilgan. Mevalarda 19-25% yog'lar mavjud bo'lib, ular asosan linoleik kislota glitseridlari bilan ifodalanadi.

Shalfey tarkibida uchraydigan:

*A vitamini normal rivojlanish, reproduktiv funktsiya, teri va ko'z salomatligi va immunitetni saqlash uchun javobgardir.

*B-karotin A provitaminidir va antioksidant xususiyatlarga ega. 6 mkg beta karotin 1 mkg A vitaminiga teng.

*Vitamin B1 uglevod va energiya almashinuvining eng muhim fermentlari tarkibiga kiradi, organizmni energiya va plastik moddalar bilan ta'minlaydi, shuningdek, tarmoqlangan aminokislotalar almashinuvini ta'minlaydi. Ushbu vitaminning etishmasligi asab, ovqat hazm qilish va yurak-qon tomir tizimlarining jiddiy buzilishlariga olib keladi

*Ursolik kislota - mushaklar atrofiyasiga yordam beradi, to'qimalarning yog'ini, qon glyukozasini, xolesterin va triglitseridlarni kamaytiradi, yallig'lanishga qarshi, o'smaga qarshi va mikroblarga qarshi moddasi. Teri saratoni va shish paydo bo'lishining oldini oladi. Kosmetikada yallig'lanishga qarshi va mikroblarga qarshi komponent sifatida ishlatiladi. U bir qator mamlakatlarda melanomani davolash va oldini olishda qo'llaniladi. Soch follikulalarini faollashtirish orqali soch o'sishini rag'batlantiradi, kepekdan himoya qiladi

*Olein kislota muhim energiya manbai va parfyumeriyada ishlatiladigan plastik moddadir.

* Xlorogen kislota kuchli antioksidant bo'lib, antimutagen, mikroblarga qarshi va viruslarga qarshi faollikka ega.

* Uvaol kislota tabiiy yallig'lanishga qarshi vosita bo'lib, siydik haydovchi ta'sirga ega.

*Linolenik kislota yoki linoleik kislota muhim yog kislotasi bo'lib, omega-6 sifatida tasniflanadi.

* Salvin - tabiiy o'simlik antibiotiki hisoblanadi.

O'simlikning barcha qismlarida efir moyi mavjud bo'lib, barglardagi miqdori 1,3-2,5% ni tashkil qiladi. Efir moyi D-a-pinen, sineol (taxminan 15%), a- va b-tujon, D-borneol va D-kamforadan iborat. Barglarda alkaloidlar, flavonoidlar, taninlar, oleanolik va ursolik kislotalar ham topilgan. Mevalar 19-25% yog'li yog'ni o'z ichiga oladi, asosan linoleik kislota glitseridlari bilan ifodalanadi.

Shalfey organik moddalar aralashmasidan iborat bo'lib, tarkibiga barcha to'yingan va to'yinmagan birikmalar, alifatik, siklik hamda aromatik uglevodorodlar, terpenlar, spirtlar, yog' kislotalar, fenollar, murakkab efirlar, aldegidlar, ketonlar, laktonlar va tarkibida azot hamda oltingugurt bo'lgan boshqa organik moddalar kiradi. Tarkibida kislorod bo'lgan birikmalar va ularning efiri efir moylarga xushbo'y hid beradi. Seskviterpenlar efir moylarining yuqori haroratda qaynaydigan fraksiyasini tashkil etadi. Efir moyining kimyoviy tarkibi o'simlik yoshiga, ekiladigan joyining iqlimiga va o'sish davriga qarab o'zgaradi.

Tabobatda ishlatilishi. Dorivor mavrak bargining preparatlari burislitiruvchi, dezinfeksiyalovchi va yuqori nafas yo'llari yal lig'langanda yallig'lanishga qarshi ta'sir etuvchi dori sifatida, og'iz (stomatit va gingivit) va tomoqni chayqash uchun ishlatiladi. Ushbu giyoh antiseptik va yallig'lanishga qarshi vosita bo'lib, tarkibi efir moyi, kamfaraga mo'lligi tufayli nafas yo'llari, milk kasalliklarini davolashda qo'llaniladi. Mashxur tabib Gippokrat marmarakni muqaddas o'simlik deb atagan. Shalfey kuchli yallig'lanishga qarshi va mikroblarga qarshi ta'sirga ega. An'anaviy tibbiyot og'izni chayish uchun ,periodontal kasallik, stomatit va tomoq og'rig'ini davolashda komponentlardan biri sifatida ishlatadi. Shalfey tarkibidagi antibiotik salvin stafilokokk bakteriyasini rivojlanishini kechiktiradi va uning gemolitik va dermatonekroz xususiyatlarini bostiradi. Shalfey efir moyi antifungal faollikka ega. Tarkibidagi V1,PP,C darmondorilarining asab tizimiga va modda almashuviniga, qon tomirlari devorlarini mustahkamlanishida samarali ta'siri mavjud. Turkiyada marmarak o'simligi choy sifatida iste'mol qilinadi. Turklar bu choyni "adachayi" deb ataydilar. O'simligining barglari esa, turli xildagi salatlarga, baliqli taomlarda xushbo'y xid berishi uchun ishlatiladi. Marmarak tarkibida mavjud bo'lgan efir moyidan dorishunoslik amaliyotida suyuq dori shakllarining hidi va ta'mini yaxshilashda foydalaniladi. Bolgariya mamlakatida marmarak o'simligi mahsulotlaridan gastrit, kolit, mateorizm ,jigar va o't yullari kasalliklarida ishlatishar ekan, Germaniyada marmarak mahsulotlaridan markaziy nerv sistemasini tinchlantirish va tungi terlash kasalliklarida, Polshada tungi enurez va soch tukilib ketish holatlarida, Avstriyada oshqozon va ichak kasalliklari, halqum shilliq pardasini davolashda, AQShda esa sho'rva va salatlarga qo'shib iste'mol qilishni ,Hitoyliklar esa choy sifatida damlab ichishni hush ko'rishar ekan.

Hozirgi zamon tabobatimizda mavrak o'simligi mahsulotlaridan bepustlik , farzandsizlikda ham keng qo'llanilmoqda. Mavrakni ayollarni homilador bo'lishida qilgan yordami u mavrakni kimyoviy tarkibidagi fito estrogenlar bilan bog'liq. Demak u ayollarda estrogen garmonlar etishmovchiligida yordam beradi. Klimaks holatlarda ham ayollarda estrogen garmonlar kamayib ketadi va shunday holatlarda ayollarga mavrak o'simligi tavsiya qilinsa garmonlar balansi normallasadi ,ayol organzmi yosharib klimaks holatlar ancha engillashadi. Mavrak erkak organzmida ham har hil yallig;lanish bilan kechadigan kasalliklarni davolaydi,urug' sifatini yahshilaydi va spermatazoidni ayollar tухumdoniga qarab harakatlanishini ta'minlaydi.

Xulosa: Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan shuni hulosa qilish mumkinki Dorivor Mavrak o'simligini tarkibida juda ko'plab makro va mikro elementlar,32% A vitamini,70% B-karotin,2,5% efir moylari,20% yog'lar mavjud.Yana Mavrak tarkibida Salvin tabiiy antibiotigi bo'lib turli nafas yo'llari shamollashlarni davolashda ishlatiladi. Ushbu giyoh tarkibida efir moyi, kamfaraga mo'lligi tufayli ham nafas yo'llari,milk kasalliklarini davolashda qo'llaniladi.Ushbu o'simlik kimyoviy tarkibi jihatdan juda ham boyligini hisobga olingan holatda Mavrak va Totim qo'shilmasidan nafas yo'llari kasalliklarni davolovchi va immunitet oshiruvchi oziq ovqat qo'shilmalarini ishlab chiqarish va amaliyotga tadbiiq qilish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Асқаров И.Р// Товарлар кимёси (Монография)//Фан ва технологиялар Марказининг босмаҳонаси. -Тошкент 2019. -1000 б.
2. И.Асқаров//Табобат қомуси//Тошкент. Мумтоз сўз. 2019.
3. Адорно Т.В. К логике социальных наук // Вопр. философии. – 1992. – №10. – С. 76–86.
4. Crawford P.J. The reference librarian and the business professor: a strategic alliance that works / P.J. Crawford, T.P. Barrett // Ref. Libr. – 1997. Vol. 3. № 58. – P.75–85.
5. Crawford P.J., Barrett T.P. The reference librarian and the business professor: a strategic alliance that works // Ref. Libr. 1997. Vol. 3. № 58. P.75–85.
6. Корнилов В.И. Турбулентный пограничный слой на теле вращения при периодическом вдвое/отсосе // Теплофизика и аэромеханика. – 2006. – Т. 13, - №3. – С. 369–385.
- Кузнецов А.Ю. Консорциум – механизм организации подписки на электронные ресурсы // Российский фонд фундаментальных исследований: десять лет служения российской науке. – М.: Науч. мир, 2003. – С.340–342.
7. Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства / [Электронный ресурс]. – М. : Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

8. Abdujabborova, C. (2024). PSORALEA DRUPACEAE BUNGE (PSORALEA KOSTYANKOVA OR AKKURAI) CHEMICAL COMPOSITION AND APPLICATION IN MEDICINE. В INTERNATIONAL BULLETIN OF MEDICAL SCIENCES AND CLINICAL RESEARCH (Т. 4, Выпуск 1, сс. 9–14). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10460566>
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hKvs_GgAAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=hKvs_GgAAAAJ:eQOLeE2rZwMC
9. Abdujabborova, C. (2023). Styphonolobium Japonicum (Sofora Japonica) The Chemical Composition and Application in Medicine <https://sirpublishers.org/index.php/jomap/article/view/271>
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=hKvs_GgAAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=hKvs_GgAAAAJ:WF5omc3nYNoC
10. skarov, I. R., & Gulomova, N. S. (2023). Chemical Composition of Sambucus Nigra and its role in folk medicine. International Bulletin of medical sciences and clinical research (Т. 3, Выпуск 12, сс. 16–20). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10361541>
10. Jumanova, B. (2023). Chemical Composition of the Marmarak medicinal plant (Salvia officinalis) and use in people’s medicine. В academic research in modern science (Т. 2, Выпуск 26, сс. 158–162). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1038941>
11. G.P.Malahov// Zolotiye pravila pitaniya//Dotsenk;Stalker Genesha. 2007
12. Mahmudhon Madhum//1001 tibbiy hikmat.//Toshkent .Fan.2007
13. YU.Murdahayev//O'zbekistonda Vatan topgan dorivor o'simliklar// Toshkent Fan.1990.